IQRO JURNALI / 2023
GUVOHNOMA № 060680

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

VOLUME 6, ISSUE 1, 2023

ARAB VA G'ARB NOTIQLIGI LINGVISTIK AN'ANALARI

Mirzabayeva Saida

Magistratura, Lingvistika, Arab tili 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola Arab va G'arb notiqligi lingvistik an'analarinining paydo bo‘lishi va rivojlanishini yoritishga bag‘ishlangan. Maqolada, jumladan g‘arb (Yunoniston, Rim) va Arab mamlakatlari lingvistikasining ilk tarixi, ularning taraqqiyot bosqichlari haqida ham qimmatli ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Notiqlik, lingvistika, Arab va g‘arb, Yunoniston, Rim, grammatika, adabiyot, klassik arab tili, filologiya, arab tili, sharq.

Аннотация: Данная статья посвящена возникновению и развитию языковых традиций арабской и западной речи. В статье также представлены ценные сведения о ранней истории языкознания западных (Греция, Рим) и арабских стран, а также этапах их развития.

Ключевые слова: Ораторское искусство, лингвистика, арабский и западный язык, греческий, римский, грамматика, литература, классический арабский язык, филология, арабский, восток

Abstract: This article is devoted to the emergence and development of the linguistic traditions of Arabic and Western speech. The article also provides valuable information about the early history of the linguistics of Western (Greece, Rome) and Arab countries, as well as the stages of their development.

Keywords: Oratory, Linguistics, Arabic and Western, Greek, Roman, Grammar, Literature, Classical Arabic, Philology, Arabic, Oriental.

Kishilar chiroyli, mazmundor nutq masalasi bilan juda qadimdan qiziqib keladilar. Qadimgi san'at turlaridan biri notiqlik dastlab Misr, Suriya, Bobil kabi qadimiy davlatlarda rivoj topgan bo'lsa, keyinchalik Gretsiya (Yunoniston)da va Rimda rivojlandi, nazariy asoslari yaratildi, nutq oldiga qo'yiladigan talablar ishlab chiqildi. Perekl, Kleon, Lisi, Demosfen, Gipperid kabi davlat arboblari notiqlikni san'at darajasiga ko'tardilar. Shu bois, notiqlik san'ati nazariyasi haqidagi dastlabki ma’lumotlar, asosiy fikr mulohazalar Yunoniston Ritorika tarixi bilan bevosita bog'liqdir. Yunonistonda aristokratiya, demokratiya tuzumining o'rnatilishi natijasida davlat ishlarida, xalq majlislarida, senat kengashlarida, sud ishlarida va yig'ilishlarda respublikaning har bir ozod kishisi erkin nutq so'zlash huquqiga ega bo'lgan. Davlat ishlarini boshqarishda qatnashishni xohlagan har bir kishi uchun chiroyli so'zlash san'atini egallash majburiy bir ehtiyojga aylana borgan.

Sud ishlarida o'rnatilgan tartib notiqlik san'atining yuksalishiga katta turtki bo'ldi.[1] Sud jarayonida javobgar o'ziga qo'yilayotgan aybning asossizligini isbotlab gapirishi, da'vogar esa o'z fikrida qattiq turishi, uni qoralashi lozim edi. Lekin hamma ham chiroyli so'zlash qobiliyatiga ega bo'lavermaydi. Shuning natijasida, nutq matnlarini yozib beradigan bilimdon kishilarga ehtiyoj tug'ila boshladi va yozma nutq san'atini yaxshi egallagan notiqlarni o'sha zamon tili bilan «logograflar» deb atay boshladilar.

VOLUME 6, ISSUE 1, 2023

Notiqlik san'atining rivoji adabiy tilning shakllanishi, notiqlik san'atining nazariyasidan iborat bo'lgan, «ritorika» ilmining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Rimdagi barcha shoirlar va notiqlar shu maktabdan, ya'ni ritorika maktabidan ta'lim olganlar. Notiqlar tomonidan yaratilgan nutq matnlari nasriy va poetik ijod namunasi hisoblangan. Bunday ijodkor notiqlarning nomi o'z mamlakati doirasidan chiqib, jahonga ma'lum va mash'hur bo'lgan. Aristotel, Demosfen va Sitseronlar shular jumlasidandir.[2] Jahon adabiyotshunosligida ritorika – notiqlik san'atini o'rganishga qadim zamonlardanoq kirishilgan. Dastlab Aristotel, Platon, Plutarh, Sitseron asarlarida tilga olingan, keyinroq V.I.Aksenov, A.A.Taho-Godi, G.Z.Apresyan, A.F.Losev, A.Sattorov va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan.

G'arbda notiqlikning rivojlanishi turli siyosiy va ijtimoiy hodisalar bilan bog'liq. Xususan, Rimda notiqlikning, asosan, uch turini ko'rsatish mumkin: sud notiqligi – oqlovchi va qoralovchi, siyosiy notiqlik, maqtov notiqligi. Bulardan tashqari, Yunonistonda bo'lganidek, notiqlik san'atini o'qitish uchun xizmat qiluvchi o'quv mashq notiqligi ham mavjud edi. Rimda urushning kuchayib ketganligi harbiy sarkardalar nutqining rivojlanishiga ham imkon berdi. Rimlik notiqlardan biri eramizdan ilgari III – II asrlarda yashab o'tgan davlat arboblaridan Mark Partius Kato yoki Katondir. Katon notiq sifatida nutq san'ati nazariyasi va amaliyoti masalalari bilan maxsus shug'ullangan. Umuman qadimgi Yunoniston va Rimning notiqlik san'ati tajribalari o'rta asr va keyingi davr notiqlarining vujudga kelishida muhim rol o'ynaydi.[3]

Arablarda ham notiqlik qadimdan mavjud bo'lib, "xitoba" deb yuritilgan. Bu janr jahon tilshunosligidagi "ritorika" nomi bilan ataladigan san'at bilan mutanosibdir. Arablarning islomdan oldin va keyingi hayotida ham xitobaning o'rni yuqori bo'lib, undan siyosiy, ijtimoiy va diniy maqsadlarda foydalanishgan. Xitoba muayyan janr sifatida jangchilarni jangga ruhlantirish, jinoiyat sodir etilganda qonun ustuvor ekanligin anglatishda, to'g'ri hayot kechirishning muhim ekanligini uqtirish, islom deb atalgan yangi dinga da'vat etishda muhim o'rin tutar edi. Arab adabiyotida xitobani rasman adabiy janr sifatida qabul qilish esa uzoq yillar mutaxassislar o'rtasida bahs bo'lgan. Afsuski, hozir ham arab xitobalari, xususan, ularning badiiyati yetarli darajada o'rganilmagan. Shunday bo'lishiga qaramasdan ularning ta'siri arab adabiyotining keyingi davrlarida ham o'z aksini topgani yaqqol seziladi. Arab lingvistik an'anasi-VII-XIV asrlarda Arab xalifaligining madaniy hududida shakllangan va mavjud bo'lgan. Uning tug'ilgan joyi yaqin Sharq edi, u faqat Arab adabiyoti bo'yicha yagona fanning bir turi edi. Faqat filologik tadqiqotlarning differentsiatsiyasi natijasida Arab lingvistik an'analari klassik Arab tilining grammatikasi, ritorikasi va so'z boyligi to'g'risida mustaqil ta'limot sifatida ajralib turdi. Arab lingvistik an'analarining o'ziga xos xususiyati uning vakillari – faylasuflar va tilshunoslarning ko'p millatli tarkibi edi. Ushbu an'ananing asosiy hujjatli manbalari klassik arab tilida yozilgan va faqat unga bag'ishlangan ilmiy asarlar edi. Arab lingvistik an'analari klassik arab tilida nasriy va she'riy nutqni empirik o'rganish natijasida yuzaga kelgan amaliy yo'nalish bilan ajralib turadi. Arab lingvistik an'analarining shakllanishi arab qabilalarini yagona davlatga birlashtirish jarayoni boshlanganda umumiy tilning ishlashi zarurligidan kelib chiqadi.[4] Shunday qilib, arab tili bir nechta dialektlarning aralashmasidir, uning normalari va qoidalari keyinchalik Arab xalifaligining ijtimoiy hayotining barcha sohalarida uning faoliyatiga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, Qur'on tilini o'rgatish va uning sofligini asrash alohida ahamiyatga ega bo'lgan.

VOLUME 6, ISSUE 1, 2023

Arab lingvistik an'analarining shakllanishi VII asr arab tilshunoslik an'analarining yutuqlariga basralik Abu-l-Asuad ad-Dualiy tomonidan so'z o'zgarishini ifodalash uchun xizmat qiladigan unli fonemalarni belgilash uchun qo'shimcha grafik belgilar kiritilishi, shuningdek, Nasr ibn Asim va Yahyo ibn Yamaraning yozilishi o'xshash arab harflarini farqlash uchun zarur bo'lgan diakritik belgilar tizimlari yaratilishi kiradi. VIII asrning birinchi yarmida Basra filologlari tomonidan klassik Arab tili normalarini tavsify tahlil qilish asoslari ishlab chiqilgan.[5] VIII asrning ikkinchi yarmida arab tili nazariyasi filologiyaning mustaqil bo'limi sifatida shakllangan. Arab tilini o'rganishda basralik Al-Xalil ibn Ahmad Al Farahidiy alohida o'rin tutadi. Uning xizmatlari arab unlilarini ko'rsatadigan "harakatlar"ni taqdim etish va sharq she'riyatida alohida o'rin tutgan "aruz" nazariyasining asosini o'z ichiga oladi, u metrik versifikatsiya tizimini yaratadi, bu esa arabcha so'zlarni prosodik, ritmik va morfologik jihatdan qurishga imkon beradi. VIII asrning oxiriga kelib Arab tilshunoslik an'analarida tilning grammatik tahlilining asosiy jihatlari ajralib turdi: an-naxv-so'zlarni o'zgartirish haqidagi ta'limot; as-sarf-so'zlarning shakllanishi va fonetik o'zgarishlar haqidagi ta'limot; maharij al-xuruf-tovushlarni artikulyatsiya qilish va ularning pozitsion variantlari haqidagi ta'limot.[6] IX asr boshida Arab leksikografiyasi shakllanishni boshladi: leksik malakalar va lug'atlar paydo bo'ldi. Ammo o'sha paytda grammatik masalalar ham faol muhokama qilingan. Ushbu sohaning asosiy voqeasi Basra va Ko'fa maktablari vakillari o'rtasida ixtiloflar bilan ham bog'liq edi. X asrning boshlari arab grammatik ta'limotining arab lingvistik an'analarining mustaqil bo'limi sifatida yakunlanishi bilan ajralib turadi: uning terminologiyasi nihoyat shakllandi va asosiy nazariy qoidalar tizimlashtirildi. Bu Bag'dod maktabi vakillari: Ibn Jiniya (so'z shakllanishi va so'z va uning ma'nosining o'zaro bog'liqligi) va Ibn Farns (leksika hajmi va tasnifi, semantika masalalari) asarlarida eng ko'p yoritilgan leksikologik masalalarni o'rganishni rivojlantirishga yordam berdi. Mo'g'ullarning Bag'dodni bosib olishi va Ispaniyada arab ta'sirining zaiflashishi arabshunoslik markazining Misr va Suriyaga ko'chishiga yordam berdi. Arab an'analarining mahalliy vakillari birinchi navbatda dastlabki filologik risolalarni sharhladilar va til normalarini yanada qulayroq shaklda va arab adabiy tilini o'rganuvchilar sonining ko'payishiga muvofiq bayon qildilar. Shunday qilib, arab lingvistik an'analarining faol rivojlanish davri yakunlandi. Keyinchalik u keyingi davrlardagi filologiya maktablariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.[7]

G'arbiy Yevropada arabshunoslik islom dinining asosiy yodgorligi bo'lgan Qur'oni Karimni o'rganish va lotin tiliga tarjima qilish (XIII asr) hamda tibbiyot bo'yicha arabcha ilmiy asarlarni o'girishdan (XI asr) boshlanadi. Yevropaliklarning arab Sharqi bilan tanishuvida mazkur mintaqadagi xristian faoliyati katta rol o'ynaydi. Xristian dini targ'ibotchilari islom asoslari bilan tanish bo'lishlari lozim bo'lgan. Faoliyatning bu turi G'arb va Rossiyada ham hozirgacha davom etmoqda. Qur'on nafaqat lotin, balki ko'plab g'arb tillariga tarjima qilinmoqda. XVII asrdan boshlab Arab Sharqi mamlakatlari bilan G'arbiy olimlar aloqalari mustahkamlandi. Arab milliy leksikografiyasi asosida arab leksikografiyasi rivojlandi (Ya.Gopius). Angliyada tarixiy mazmundagi arab asarlari asosida arablarning islomdan oldin va islomdan keyingi tarixini, musulmon diniy adabiyotini o'rganish boshlandi.[8] Olimlar arab tili va ilohiy yozuvlarning qadimgi tillarini XVII- XVIII asrlarda o'rganib, arab, xaldey, suriya va efiopiya tillarining o'xshashligini aniqlaydilar, bu esa keyinchalik mazkur tillarni o'rganishda tarixiy-qiyosiy yondashuvga asos solib, ularning qardoshligini aniqlashga xizmat qiladi.

VOLUME 6, ISSUE 1, 2023

Arab lingvistikasining ajralmas bo'lagi hisoblangan notiqlik san'ati Islom dinidan avval ham, Islom dini rivojlanish davrida ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Chunki, arablarda hikoyanavislik o'ta rivojlangan edi, ular orasida turli qabilalarga borib hikoya aytuvchi kishilar mavjud edi. Islom dinining muqaddas kitobi hisoblangan Qur'oni Karimni ham payg'ambar Muhammad (SAV) odamlarga og'zaki tarzda yetqazgan. Qur'oni Karim nozil bo'lgandan 43 yil o'tibgina uni kitob holida yozilgan. Bundan ko'rish mumkinki, notiqlik arablar orasida eng ko'p tarqalgan ilm hisoblangan. Buning aksi o'laroq G'arbda yozma nutq ommalashgan. Ular o'z fikrlarini to'g'ridan to'g'ri, ochiq tarzda yozma bayon etishgan bo'lsa, arab notiqligida "balog'at" ya'ni, so'zlovchining o'z fikrini nutq orqali grammatika, uslub va mantiq jihatidan mukammal va chiroyli ifodalay olishi va "majoz" – metafora eng asosiy nutq komponenti sifatida shakllangan. Arab notiqliginig farqli jihati shundaki, notiqning asosiy fikri ochiq bayon etilmaydi, balki tinglovchi o'z ilmi va tafakkuri orqali yashirin ma'noni anglashi lozim bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, arablardagi notiqlik asosan ularning balog'at va fasohat bilan gapira olishida namoyon bo'ladi, Arablar Islomdan avvaldanoq qabila xatib-notiqlarni qattiq hurmat qilishgan. Xatiblar nutqlarida arab tilining barcha imkoniyatlardan keng foydalanishgan. Xitoba arablarning siyosiy- diniy turmush tarzida katta o'rin tutgan. G'arbda esa notiqlar notiqlik an'analari bilan shug'ullangan jahonga mash'hur Aristotel, Demosfen va Sitseronlar asos solgan nutqning tuzilishi, undagi izchillik va ketma-ketlikka tayangan bo'lib, asosan ulardan sud huquq tizimida foydalanishgan. Shuni ta'kidlash joizki, arab va g'arb notiqligining umumiy vazifasi insonlarni ishontirish, tinglovchilarga nutq orqali ta'sir ko'rsatishdan iborat.

ADABIYOTLAR

1 Ал-Комус, Арабча-ўзбекча комусий лугат. Ж. Тошкент. Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017.

2 Az-Zamaxshariy (D. T.), "Ritorika asosi", 1-qism, "Dor al-kutub al-ilmiyya", Bayrut, Banat.

3 Qutbuddun T. Xutba: Klassik arab gumanitar fanlarida ilk arab nutqining evolyutsiyasi o'z shartlarida: Wolfhart Heinrichs uchun Festsschrift, ed. Beatris Gruendler va Maykl Kuperson. – Brill, 2008 yil.

4 Istoriya lingvisticheskix ucheniy. Srednevekovy Vostok. M., 1981.

5 Qodirov T.Sh., Aliyev D.I. Arab tili leksikologiyasi. ToshDShl, 2010. 110 b.

6 Белкин В.М. Арабская лексикология М.1975 с.296.

7 Kadirova Y. B. The Advantages of Improving Students' Civic Literacy in Building a Democratic State Governed by the Rule of Law //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding.-2021. T. 8. No. 5.-C. 469-473.

8 Isropilov m. B. The role of pr technologies in ensuring the sustainable development of Society //Open Access Repository.-2023.-T. 4.-Na. 2.-C. 729-735.

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

VOLUME 6, ISSUE 1, 2023

WORDLY
KNOWLEDGE